

WALTER LORENZ

A szociális munka és az új társadalmi rend: a szolidaritást gyengítő neoliberalizmus elutasítása*

A szociális munkát körülvevő világ ma nagyon különbözik attól a világtól, melyben a legtöbben szociális munkásnak tanultunk, és a változások, melyekkel szembe kell néznünk, mélyrehatóak. Mint a tanulmány rámutat, ezek a változások nem csupán a szociálpolitika rendszerének megváltozását, hanem alapvetően a társadalmi viszonyok újrendezését, azok neoliberalis alapokon való modellezési kísérletét jelentik. Ilyen feszült körülmények között érthető, hogy a szociális munkások gyakran megpróbálnak nem tudomást venni ezekről a változásokról és visszahúzódnak saját gondozói kapcsolataik megnyugtató világába, ahol a módszerek, melyeket képzésük során tanultak, még mindig érvényesíthetők, vagy egyszerűen bekapcsolódnak a szolgáltatások új típusú rendszereibe, anélkül, hogy különösebben megkérdőjeleznék azt. Azonban egyik megközelítés sem teszi fel azt a kérdést, hogy mit jelenthet a „szociális” szó ezeknek a változásoknak a fényében, és hogy milyen módon tudják a szociális munkások a közélet szociális dimenziójáért vállalt felelősségüket teljesíteni. Ezért nem érhetjük be kevesebbel, mint hogy frontális kihívást intézünk a neoliberalizmus alapvető előfeltevései (Wilke, 2003) és azok szociális szolgáltatásokban való, sokrétű alkalmazása ellen.

A kérdés európai szintű vizsgálata rávilágít a jelenleg zajló politikai és társadalmi átalakulások nemzetközi jellegére. Európa minden részén megfigyelhető a neoliberalis gondolkodás hatása, nemcsak a gazdaságban, de a politikában is, és ez a hatás még a populáris kultúrába is átszivárog. A neoliberalizmus alapelvei, a „kevesebb állam, több piac és nagyobb egyéni felelősség” a szociális szolgáltatások átszervezése során olyan követelményekben nyilvánulnak meg, mint a dereguláció, a priva-

* Walter Lorenz: Social Work and a New Social Order: Challenging Neo-liberalism's Erosion of Solidarity. *Social Work and Society*, Volume 3, Issue 1, 2005

tizáció és a flexibilizáció (Weber, 2001). Egyértelmű jeleit láthatjuk annak, hogy ezek a követelmények valamilyen módon vagy formában minden országban bekerülnek a politikába, azon belül is elsősorban a szociálpolitikába. Ez az új „univerzális politikai nyelv” egyrésztől erős nyomást gyakorol a konvergencia irányába, és azt a benyomást kelti, hogy valamennyi jóléti rendszer előbb vagy utóbb elkerülhetetlenül behódol a globalizált gazdaság uralmának, melyben az egyes nemzetállamok már nem engedhetik meg maguknak, hogy saját maguk határozzák meg szociális integrációs rendszereiket, attól való félelmükben, hogy így veszítenek versenyképességükből. Ugyanakkor a globális szintű kapcsolatteremtést, kommunikációt és árucserét lehetővé tévő technikai eszközök révén felerősödnek a meglévő különbségek és egyenlőtlenségek, és ezzel teljesen új érdekkonfigurációk és kulturális közösségek jönnek létre, melyek átlépik a szolidaritás és együvé tartozás korábban létrejött határait. Ezek a látszólag ellentmondásos tendenciák a liberalizmus és a globalizáció két oldalát jelentik, melyeket azonban egyidejűleg kell vizsgálnunk. A globalizációt mint kifejezést igen gyakran használják e jelenségek összefoglaló leírására, utalva arra a folyamatra, melyben a gazdasági és kulturális tevékenységek elválnak a helyi földrajzi, politikai és kulturális kontextusuktól (Giddens, 1990). De a globalizáció nem magyarázat, és nem is természetes jelenség, „állapot, lineáris folyamat vagy a társadalmi változás végső pontja” (Held et al., 1997, 258. o.); csupán egy kiindulópont a világban kialakult kapcsolódásaink jellegét vizsgáló mély kérdésekhez.

A társadalmi kapcsolatokban jelenleg végbemenő folyamatok szociológiai elemzése rávilágít arra az egyértelmű szakadásra, amely a jelenlegi társadalmak főbb területein és intézményeiben ment végbe, és melyet úgy jellemezhetnénk, mint a modernitás második szakadását. Az első az iparosodás kezdetéhez köthető, mely, Durkheim terminológiájával élve, véget vetett a spontán szolidaritás régi világának és egy olyan történelmi időszakot indított el, melyben a társadalmi viszonyokat és a társadalmi szolidaritást célzottan meg kellett szervezni. A függőség, az elnyomás és a hatalmi dominancia új formáinak megjelenése ellenére, ez a hagyományos társadalmi kötelekektől való első eltávolodás a szabadság és felszabadulás premisszáit követte, és fejlődési folyamatában az egyéni önkifejezést állította középpontjába. Ebből eredően szorosán összekapcsolódott a liberalizmus filozófiai gondolatvilágával, mely Jefferson híres Függetlenségi Nyilatkozatában az „élet, szabadság és a boldogságra való törekvés” jogát hirdette. Az első szakadás mindig is azzal fenyegetett, hogy mind politikai, mind gazdasági értelemben ellenőrizhetetlenné válik az állam és az ipar között kialakult erős és mély antagonizmus következtében, mely kölcsönhatásaival a „nagy átalakuláshoz” vezetett (Polányi, 1940). A kapitalista piac az államtól csak a szerződéses megállapodások betartatását és a törvényes rend megőrzését várta, de minden másban saját maga akarta irányítani önmagát, míg az állam legitimitása állampolgárai szemében egyre inkább attól függött, hogy mennyire képes a kapitalizmus kielégíthetetlen nyereségvágyát féken tartani. A legtágabb értelemben ez az antagonizmus vezetett a különböző, államilag szervezett vagy államilag finanszírozott jóléti rendszerek kialakulásához, és eb-

ben a kontextusban a szociális munka megszületéséhez is. Szerepe volt – talán csak nagyon csekély és jelentéktelen – a társadalmi keretek és intézmények alakításában, melyek folyamatos kiterjesztése egyre fontosabbá vált a társadalom összetartásához a fenyegető fragmentáció, lázadások és a rend szétesése elleni állandó küzdelemben. Az átalakulás fő intézményei először a nemzetállamok voltak, melyek fokozatosan beleszólást adtak minden állampolgárunknak a politikai prioritások meghatározásába, majd ezt a modellt a jóléti államok követték, melyek célul tűzték ki, hogy az állampolgáriság ne mint elvont fogalom, hanem a közköz és felelősségek megosztásával mint napi, megélt gyakorlat valósuljon meg az állampolgárok számára (Gray, 1999). A második fontos terület a munkaerő megszervezése volt, mely a a bérből és fizetésből élők közötti szolidaritás megeremtetését jelentette, olyan erős civil társadalmi mozgalmak révén, mint a szakszervezetek, melyek szerződésekkal és kollektív tárgyalásokkal küzdöttek a munka formális kereteinek megeremtetéséért, és ezzel megeremtetették a különböző iparágakban dolgozó, és, a kezdetekben még, a más országokban dolgozó munkások kötődéseit. A harmadik fő terület a kultúra volt, ahol az adottnak tekintett hagyományos identitások aktív megkérdőjelezése és átdolgozása révén új kulturális szövetségek jöhettek létre, bár gyakran a nacionalizmus különböző formáira jellemző harmonizációs politikák diktátuma szerint, mely a modern nemzetállam és a területi igények legitimalizálásának érdekében egy dicsőséges múlt újratemelésére törekedett. Az oktatási intézményeknek, valamint a múzeumoknak és más nemzeti intézményeknek is alapvető szerepük volt a kulturális szakadás hatásainak stabilizálásában, melyeket a kulturális identitással foglalkozó informális mozgalmak egészítették ki.

Ezek az intézményi keretek együtt egy olyan társadalmi rendet hoztak létre, melynek középpontjában, több-kevesebb sikerrel, a nemzetállam állt, mely a stabil, szerződéses kereteket garantálta a politikai, üzleti és állampolgári jogokat illetően. Ehhez a folyamathoz a szociális munka is hozzájárult azzal, hogy bekapcsolódott a nemzetállam projektjébe, és tevékenységét, céljait nemzeti szinten határozta meg: az volt a célja, hogy saját módszereinek teljes repertoárjával a társadalomba beilleszkedő, jó állampolgárokat hozzon létre. Az, hogy részévé vált a jóléti állam projektjének, segítette szakmásodását, mint ahogy az a tény is, hogy a társadalmi problémák kezelésére irányuló tudományos modernitás projektjéhez racionális eszközökkel járult hozzá, és ez a két vonulat nagyon gyakran együtt jelentkezett. E folyamat csúcspontja és megerősödése – így történelmi távlatból visszatekintve – a második világháborút követő időszakra tehető, amikor, legalábbis Európában, a nemzetállamok felfedezték a jóléti állam létrehozásából származó gazdasági, társadalmi és politikai előnyöket. A különböző politikai kultúrák eltérő jóléti rendszereket hoztak létre (Esping-Andersen, 1990) a társadalmi feszültségek és a társadalmi egyenlőtlenség legszélsőségesebb megnyilvánulásainak enyhítésére. De valamennyi rendszer társadalmi rendről alkotott víziójában közös volt az, hogy abban helye volt mindenkinek, és a szegény és gazdag, az egészséges és a beteg, a tanult és a tanulatlan kettősségeit fokozatosan és idővel megszüntethetőnek vélték. A veszélyeztetett csoportok,

melyeket ehhez a folyamathoz azonosítottak, meghatározott jellemzőkkel bírtak és ezért olyan átfogó programokkal igyekeztek segíteni őket, mint például a nyugdíj-programok, a biztosítási intézkedések, a közfoglalkoztatás, és egyéb jelentős intézményi befektetések. Az állam a fordista és keynesiánus megközelítések (Jessop, 1996) révén növelte presztizsét és legitimitását, mivel úgy tekintettek rá, mint egy olyan intézményre, mely, bár különböző mértékben és gondosan szabályozott keretek között, foglalkozik és törődik állampolgárai jólétével.

A skandináv országok a legmagasabb szinten valósították meg ezt a modernizációs folyamatot. A racionális tervezés előnyeiben hittek, mely az állami tevékenységek összehangolt kiterjesztésére épült a gazdaság, kultúra és társadalom területén. A rendszerekre jellemző kompromisszumok egy olyan formális megközelítést tükröztek, melyben a társadalmi problémák megoldása egy átfogó terv vagy rendszer részeként előbb-utóbb technikai kérdéssé válik. A nem formális tevékenységeket, például a jótékonykodás területén, modern idők előtti maradványnak vagy ideiglenes intézkedésnek tekintették, addig is, amíg a formalizált intézkedések fel nem váltják azokat (Gould, 2001).

Bár ez a megközelítés továbbra is erősen tartja magát a jóléti tervezés egyes területein, lassan azonban átadja helyét a társadalmi szolidaritás egy másik modelljének, melyet legnyilvánvalóbban az Egyesült Államokban, a neoliberális hazájában hirdetnek. Ez az új – vagy inkább nagyon is régi – modell a szociális biztonságot, a társadalom veszélyeztetett tagjait és csoportjait védő, nehezen kivívott formális rendszereket a gazdasági fejlődés gátjának tekinti, és az állam jóléti kérdésekben betöltött központi szerepét túlságosan dominánsnak és irányítóknak tartja. Az új irányzat a fordista megközelítés hanyatlását jelenti és a társadalmi viszonyok informalizálásaként lehetne összefoglalni, melyet jól példáz az informális keretek térnyerése a társadalmi viszonyok már korábban azonosított főbb területein.

Az informális keretek visszatérése különösen a munka világára jellemző (Altvater és Mahnkopf, 2002). Míg a munkások mozgalmi a megélhetéshez szükséges fizetést, egészséges munkakörülményeket és biztos munkahelyet biztosító formalizált szerződéses keretekért harcoltak, most azt tapasztaljuk, hogy növekszik az alkalmi, informális foglalkoztatás aránya. Richard Sennett (1999) a rugalmas munkaerő létrehozását a „személyiség korróziójaként” írja le. Míg a szakszervezetek számos országban befolyásuk elvesztésével és csökkenő taglétszámmal küzdenek, egyre több dolgozó kénytelen szerződéses kereteken kívüli munkát vállalni, mely a „dolgozó szegények” jelenségéhez vezet. Közben terjed az árnyékgazdaság, mellyel egyre több tevékenység kerül ki az adó- és társadalombiztosítási rendszeren kívülre. Az informalizálás legszükségesebb eseteiben a teljesen illegális munka, és a maffiózó típusú főnökök megjelenése olyan hálózatot hoz létre, mely a nők, gyermekek és szegény emberek kizsákmányolására épül, és gazdasági előnyt kovácsol azok kiszolgáltatott helyzetéből.

Hasonló jelenségek kísérik a politikai akarat formálásának folyamatát. Mind szubnacionális, mind szupranacionális szinten egyre fontosabb szerepet játszanak a közvetlen demokratikus mandátummal nem rendelkező

szereplők és szervezetek közötti kapcsolatok, az olyan szervezetek kialakulása révén, mint a Világkereskedelmi Szervezet, a Világbank és a transznacionális vállalatok, melyeknek hatalmukban áll, hogy diktálják a választott kormányoknak azokat a feltételeket, melyekkel hajlandóak az adott országban maradni. Befolyásuk, a társadalmi mozgalmak és konkrét ügyek köré szerveződő akciócsoportok befolyásával együtt, politikai hangsúlyeltolódást idéz elő, a képviselő formális csatornáinak formáitól az informális felé. A lobbizás a politikai képviselő legláthatóbb informalizálása, míg a direkt cselekvés egyéb formái az illegális szektor felé is elmozdulhatnak, és a kormányzás általános válságát okozhatják, a politika számos területén. Így nemcsak egyes lakóterületek válnak teljesen kormányozhatatlanná, hanem egész országok és régiók jutnak hasonló sorsra, és válnak informális hatalmi törekvések áldozatává, a különböző terrorista szervezetek, „hadurak” és korrump politikusok tevékenysége révén. Mindez ahhoz vezet, hogy a formális politika vonatkozásában általános csalódottság alakul ki, különösen a fiatalok körében, akik egyre kevésbé használják szavazati jogukat politikai részvételük eszközéül (Hertz, 2002).

Az informalizáltság a kulturális szférában is terjed, ahol a hagyományok, konvenciók és formális struktúrák elveszítik befolyásukat az emberek felett. A kulturális körvonalak elmosódnak és életmódváltásként jelennek meg, melyeket egyre inkább a divat irányít, s melyek nem járnak elkötelezettséggel, emellett átmenetiek, hiszen bármikor megváltoztathatók. Az identitás egy projektté válik, melyet meg kell valósítani, és nem valami, aminek meghatározott jellege van. Ez jelentős erőfeszítésekkel és problémákkal jár, különösen az olyan csoportok esetében, mint a férfiak, akiknek a kulturális és társadalmi identitása korábban dominánsnak és adottnak számított. Ma a férfi lét ezernyi módja mind problematikus (Böhnisch, 2003).

De mielőtt egy teljesen negatív nézőpontból elítélnénk ezeket a változásokat – és ez az eset áll fenn akkor, amikor a fordista „jóléti nemzetállamot” tekintjük normának –, el kell ismernünk azokat a pozitív, felszabadító aspektusokat, melyeket az informalizálás megjelenési formái magukban hordoznak. A munka területén az emberek valóban visszanyerhetik méltóságukat azzal, hogy visszatalálnak a fizetett foglalkoztatás valamilyen formájába, ahelyett, hogy a jóléti szolgáltatások felhasználóivá degradálódnak, valamint a vállalkozási kultúra is rengeteg produktív és kreatív energiát szabadíthat fel, mint ahogy azt meg is figyelhetjük az informatikai szakemberek rohamosan növekvő számában, például Indiában. Az új keretek között valószínűbb, hogy az informális munkát előbb elismerik majd munkaként, például az olyan nők esetében, akik beteg vagy idős rokonaikat gondozzák, és a harmadik szektorban folytatott gondozási tevékenységek, gyakran új termelési modellként, összekapcsolódnak az informális gazdasággal, például a fogyatékosok részére vagy az általuk végzett tevékenységekben.

A politikában az informális szektor gyakran játszik frissítő, megújító szerepet azzal, hogy megnyitja a közvetlen képviselő csatornáit, mellyel kihívást intéz a politikai pártokon belüli hatalmi struktúrák ellen. Az EU különösen nagy hangsúlyt fektet a részvétel erősítésére, és számos pro-

jekt és program célja, hogy közvetlen találkozások jöjjenek létre a különböző országok akciócsoportjai között. Az új elektronikus média által nyújtott rugalmasságot ügyesen kiaknázva sok csoport képes arra, hogy gyorsan, az országhatárokon túl szervezze meg támogatottságát és tiltakozó akciót, és ezzel erős politikai csoportosulásokká válnak.

A formális normák eróziója a kulturális megnyilvánulásokban is hatalmas energiákat és az önkifejezés lehetőségeit szabadította fel. Az internetes blogoktól kezdve a hagyományos közösségek és az ökológiai életformák iránti érdeklődés új formáin át, új kapcsolódások jönnek létre, melyekben az emberek túllépnek a nemzeti országhatárokon, hogy megismerjék és megosszák közös érdeklődési körüket, hogy erős szövetségeket hozzanak létre, partnereket találjanak, hogy beszélgessenek, és részévé váljanak e végtelenül változatos közösségek életének. Ez az a korszak, mely lehetővé teszi az emberek számára, hogy valóban azok legyenek, akik megvállasszák identitásukat, és olyan új közösségeket hozzanak létre, melyeket semmiféle hagyomány nem korlátoz.

Az informalizálás jelenségeiben megmutatkozó kettősség természetesen meglehetősen problematikus, mivel a fentebb ismertetett, pozitív jelenségek gyakran indokul szolgálnak a korábban vázolt intézkedésekhez és azok gazdasági, politikai kihasználásához. Ezért sürgősen szükség van annak pontos elemzésére, hogy a liberális hagyomány egyes irányai milyen körülmények között lehetnek hatásosak, és ami még fontosabb, hogy miként lehet azok felszabadító lehetőségeit a gyakorlatba átültetni a jelenlegi európai szociálpolitikák kontextusában. Ez a folyamat nem rendelkezik egy beépített mechanizmussal, hanem inkább kihívást jelent a társadalom szervezési képessége számára, hogy képes legyen megtalálni azokat a struktúrákat és folyamatokat, melyek leginkább enyhíthetik a szövetedést és kirekesztést, melyek kockázatként mindig is jelen voltak a felvilágosodás és modernizáció folyamataiban.

Ez az a pont, ahol reflexiónk a szociális munkára irányul, arra a szakmára, mely minden baljóslat ellenére nem tűnt el a színről, akkor sem, amikor a jóléti állam ennyire más irányt vett. Éppen ellenkezőleg, a szociális munka iránt nagy a kereslet, a szakma fellendülőben van, és még azokban az országokban is növekvő ágazatnak számít, ahol az ideológia inkább nélkülözné azt. De ebben a megnövekedett keresletben alapvető veszély rejlik, mellyel csak akkor tudunk szembeszállni, ha megvizsgáljuk a szakma fejlődésének történetét. A történelmi vizsgálódásból világosan kiderül, hogy a szociális munka fontos eleme volt a modernizációnak, mely a társadalmat a modernitás és az iparosodás körülményei között integrálta. Túl azon a konkrét segítségen, melyet az egyéneknek, családoknak és közösségeknek nyújtott a szükségleteik szerint, hozzájárult annak az elképzelésnek a megerősítéséhez, hogy a nemzetállam egy sikeres vállalkozás, hogy a társadalom képes szembenézni a szociális problémákkal, és hogy ezek a problémák elsősorban aberrációk és alkalmazkodási nehézségek, melyek célzott beavatkozással helyrehozhatók, és így a nemzeti szolidaritás sikeres lehet. Ezért a szociális munka nemcsak hogy megoldotta a problémákat, de hozzájárult a problémák egy bizonyos módon történő definiálásához, olyan megközelítést és értelmezést adott, mely segítette igazolni és legitimálni a jóléti és szociális ke-

retrendszer teljes koncepcióját. Alkalmazott szociálpolitikaként működött, anélkül, hogy ennek különösebben tudatában lett volna. Ez ma is így van, amikor az új szociálpolitikai célkitűzések igyekeznek a szociális munkát saját szolgálatukba állítani, anélkül, hogy ezt különösebb kritikai reflexió kísérné.

Ezért kijelenthetjük, hogy ma a szociális munka ismét meghatározó szerepet játszhat az informalizálás folyamatainak valamilyen irányú értelmezése révén: vagy instrumentálissá válik a társadalmi kapcsolatok egyre erősödő privatizációjában – addig, amíg az emberek cselekedeteiket teljesen individualista módon szemlélik majd, és ahol a segítségnyújtás elsősorban abból fog állni, hogy a szolgáltatások felhasználóiból kisvállalkozókat faragjon (vagy legalábbis úgy tegyen, mintha erre lenne esély); vagy azt tekinti feladatának, hogy a társadalmi viszonyok szociális dimenziójának fontosságát újra megerősítse, a társadalmi szolidaritás elsődlegességét, mint alapvető emberi állapotot hangsúlyozza és gyakorolja, és ezzel egy merőben más konnotációt adjon az egyes beavatkozásoknak. A szociális munkának fel kell ismernie, hogy már most aktív részese annak a projektnek, amely nemcsak a jóléti államot alakítja át, de a jóléti viszonyokat is, és ezért felül kell vizsgálnia teljes módszertanát abból a szempontból, hogy az alkalmas-e arra, hogy hozzásegítse a társadalmi viszonyokat az életképességhez a globalizáció körülményei között. Ahhoz, hogy ennek a kihívásnak megfeleljen, a szociális munka módszertanának sokkal kifinomultabb elemzésre kell épülnie az emberi autonómia, cselekvés és azonosság kérdéseiben, mint amit a neoliberalizmus nyújt, absztrakt ideológiai és a versenyképes egyéni vállalkozás egyoldalú hangsúlyozása révén. Ezzel egy sokkal differenciáltabb gyakorlat alakul majd ki, mely együttesen alakítja a társadalmi viszonyokat a beavatkozások mikrostruktúrájának szintjén, ahelyett hogy azokról, mint esetleges dolgokról, tudomást sem venne.

Két példával illusztrálhatjuk, hogy mit jelentene ez a gyakorlatban. A szociális munkások minden országban részt vesznek az „aktiváló” programokban. Ez azt jelenti, hogy feladataik közé tartozik a jóléti szolgáltatások igénybe vevőinek motiválása, különösen a tartósan munkanélkülieket vagy a gyermeküket egyedül nevelőket illetően, ti. arra, hogy keressek az aktív részvétel lehetőségeit a munkaerőpiacon. Ezt a feladatot két, teljesen eltérő nézőpontból szemlélhetjük. Ha úgy értelmezzük, hogy segít abban, hogy az emberek felülemelkedjenek a függőség állapotán, az aktiválás megfelel a szociális munka legrégebbi szakmai, módszertani elveinek, mind pszichológiai értelemben, a freudi én-képességek megerősítése révén, mind a közösségi munka szintjén, az önségítés támogatása révén. Azonban az aktiválást büntető politikai intézkedésnek is tekinthetjük, melynek célja, hogy a rászorultsági felméréshez hasonlóan azonosítsa és elkülönítse az „érdemteleneket”, a „potyázókat”, akik saját lustaságuk fenntartására használják a jóléti rendszert. Az aktiválás feladatát a szakma Európa szerte vegyesen fogadta, a teljes elutasítástól a lelkes elfogadásig: voltak, akik visszaütözték, hogy a szerintük politikailag és etikailag erősen megkérdőjelezhető feladatokban részt vegyennek, mások lelkesen üdvözölték ezt az új cselekvési tért, melyben lehe-

tőséget láttak arra, hogy a szociális munkát társadalmilag és gazdaságilag még „relevánsabbá” tegyék.

A lényeg azonban nem az a kiragadott módszertani kérdés, hogy az aktiválást lehet-e „kedves”, gondoskodó, nem büntető jelleggel végezni a hideg, bürokratikus, rendőri módszerekkel szemben. A fő kérdés az, hogy ezek a beavatkozások milyen szociálpolitikai kontextusban zajlanak. Ha a politikai program büntető megközelítést ír elő, melynek célja, hogy elkülönítse az érdeemeseket az érdemtelenektől, akkor a felhasználók még a legbarátságosabb megközelítést sem fogadják el, mi több, sokkal gyanakvóbban tekintenek majd a „barátságos rendőr-szociális munkásra”, és a bizalomvesztés még rombolóbb lesz, amikor lehullik a segítőkészség álarca. Az ide vonatkozó tanulmányok azt találták, hogy a jóléti juttatások igénybevevői igen különbözően fogadták az aktiváló programokat (Hvinden et al., 2001), attól függően, hogy az intézkedések milyen szociális állampolgáriságot közvetítenek. Másszóval, ha az aktivizáló programok egy olyan szociálpolitikai koncepció és megközelítés részét képezik, mely az érintett szereplők és intézmények közötti felelősség megosztását hirdetik és erősítik, akkor lehet motiváló hatásuk, és a fogadtatásuk kedvező lesz, mivel a társadalmi szolidaritás alapvető garanciái megmaradnak. Ha azonban a politikai szándék nyilvánvalóan arra irányul, hogy a felelősséget átruházza az egyénekre, és ezzel kizárja őket a közös kockázatmegosztás közösségéből, akkor érezhető ellenállás tapasztalható, ahogy az a *workfare* vagy a szociális juttatások igénybe vétele helyett munkára ösztönző programokban megfigyelhető, például az Egyesült Királyságban (Lodemel és Trickey, 2000). Ez azt jelenti, hogy az ilyen programok végrehajtásában részt vevő szociális munkásoknak aktívan be kell kapcsolódniuk a szociálpolitika szintjén a tényleges programok alakításának befolyásolásába, ugyanakkor segíteniük kell a felhasználókat annak megértésében, hogy mi a politikai szándék, és hogy milyen módon tudják a politikai cselekvést szükségleteik érvényesítésére felhasználni. Azok a jóléti rendszerek, melyek a passzivitást erősítik, valóban károsak és degradálóak, valamint az, hogy valakinek van munkája, valóban fontos része az egyén identitásának és önbecsülésének. De ez nem azt jelenti, hogy bármilyen munkával meg kell elégedniük – éppen ellenkezőleg, ma a munka társadalmi jelentőségét újra meg kell erősítenünk, és újra kell fogalmaznunk, pontosan azért, mert a társadalmak egy új társadalmi rend kihívásával és a társadalmi szolidaritás átalakításának új kérdéseivel néznek szembe. Ezért alapvetően téves a neoliberalizmus azon megközelítése, hogy nem vesz tudomást a munka társadalmi dimenziójáról, és – kiszakítva a társadalmi kötelékek rendszeréből – egy üres cseremechanizmussá degradálja azt. Ebből a szempontból jó példával járnak elől a skandináv országok azzal, hogy egyensúlyt teremtenek a munkába való visszatérést ösztönző intézkedések, valamint a valódi munkahelyteremtés konkrét lépései és az új munkahelyek létrehozása között. És ami még fontosabb, ezekben az országokban társadalmi konszenzus alakult ki arra vonatkozóan, hogy az adók a társadalmi szolidaritás kifejezésének és az egyenlőtlenségek csökkentésének legitim eszközei. Így az aktiválás a formális jóléti keretek garanciáin belül elsősorban nem a társadalom irányításának eszközt jelent, hanem az integrációt

segíti, de ugyanezek az intézkedések biztonságos politikai környezet nélkül alkalmi, informális foglalkoztatáshoz és marginalizálódáshoz fognak vezetni.

Második példánk a decentralizációra vonatkozik, mely a szociális szolgáltató struktúrák széles körű átalakítását jelenti, Európában jelenleg azzal a állítólagos szándékkal, hogy a szolgáltatásokat közelebb vigye az emberekhez. A szociális munkának is régi célja, hogy olyan közösségi alapú szociális szolgáltatásokat hozzon létre, melyeket a közvetlen felhasználói csoportok szükségletei és érdekei szerint alakítanak ki. De az átalakítást sok egyéb program és szándék befolyásolja, mint például a szolgáltatásokhoz rendelkezésre álló költségvetés, a szolgáltatások részleges privatizációja, melynek célja a verseny- vagy legalábbis a kvázipiaci körülmények létrehozása, és a minőségirányítási rendszerek bevezetése, melyek lehetővé teszik a költséghatékonyság átlátható mérését (Harris, 2003). Ezekben a szándékokban ott rejlik az a veszély, hogy a társadalom átruházza a felelősséget az egyénre, vagy legalábbis a közösségekre. A decentralizáció könnyen olyan eszközzé válhat, mely növeli a társadalmi különbségeket, semmissé teszi az általános társadalmi szerződést, és a társadalmi problémák által legsúlyosabban érintetteket teszi felelőssé a problémák megoldásáért. A munkára aktiváló programokhoz hasonlóan itt sem arról van szó, hogy általában minden kezdeményezést elutasítsunk vagy teljesen kritikátlanul elfogadjunk, hanem minden azon múlik, hogy mennyire pontosan értelmezzük a kezdeményezések mögött megjelenő politikai intézkedéseket, és azon belül mennyire védjük és erősítjük a társadalmi szolidaritást, ahelyett, hogy megszüntetnénk azt.

Mindezekben a példákban túl, ha figyelembe vesszük, hogy a neoliberalizmus mennyire áthatja a szociálpolitikát, világos programot vázolhatunk fel a szociális munka gyakorlata számára. A szakma választás előtt áll: vagy alkalmazkodik ezekhez a politikai körülményekhez és a szociálpolitika kritika nélküli kiszolgálójává válik, amire fennállása óta még soha sem volt példa, még akkor sem, amikor a nemzetállam projektjének igyekezett nagyvonalakban megfelelni; vagy egy olyan cselekvési keretet kell kidolgoznia, mely kritikus távolságot tart ettől a programtól, és egy autonóm elemzésre építve vizsgálja, hogy mi történik a társadalom szövetével az informalizáció következtében.

Ez különösen fontos a szociális munka néhány alapvető feladatában, melyek irányt is mutathatnak arra vonatkozóan, hogy az új társadalmi rendhez milyen módon tudunk hozzájárulni. Például amikor veszélyeztetett vagy elhanyagolt gyermekekkel foglalkozunk, a beavatkozás egyik legalapvetőbb elve a stabilitás és a folytonosság biztosítása. A folytonosság alapelve nem a gyermekvédelmi gyakorlatban gyakran jellemző intézményi merevséget és a bürokratikus eljárások erőtétését jelenti, hanem emlékeztet arra, hogy a szociális munkások – túl azon, hogy a közvetlen válsággal foglalkoznak – a társadalmi kötelek fenntartását és létrehozását is feladatuknak tekintik, s ez alapfeltétele annak, hogy a gyermekekben kialakuljon az alapvető bizalom és magabiztosság. Az alapvető bizalom az önbizalom és a társadalmi környezet iránt érzett bizalom közötti dialektikus kölcsönhatásként jön létre, és a beavatkozásoknak a tapasztalatok egymást kölcsönösen megerősítő körét kell létre-

hozni, melyben e polaritás mindkét véglete megtalálható. Az informális keretek csak akkor megfelelőek, ha az elkötelezettség, megbízhatóság és az elszámoltathatóság kontextusában valósulnak meg. Ez nemcsak a gyermekek szempontjából kulcsfontosságú – a felnőtteknek is stabil környezetre van szükségük: nem egy elnyomó stabilitásra, hanem olyan megbízható szerződéses keretekre, melyek csökkentik az élet kiszámíthatatlanságát, melynek valamennyien ki vagyunk téve. Ez még a gazdaságra is igaz – maga a piac is nagyon kedvezőtlenül reagál az instabilitásra és a kiszámíthatatlanságra. Amit hasznos lenne a piactól megtanulni – szemben a tervgazdasággal, mely ebben egyértelműen kudarcot vallott –, az a folyamat, amellyel a kiszámíthatatlanság csökkenthető. Ez valahogy úgy működik, mint egy folyamatos részvételre épülő szavazati rendszer, ahol a vevők és eladók kapcsolatban állnak egymással, ideális esetben egy nyitott és méltányos csere formájában, melyben az áru értéke megállapítható (Wilke, 2003). Ez a liberalizmusnak valóban egy olyan eleme, mely átvihető a társadalmi kapcsolatokra – az, hogy az értékek tárgyalások útján alakíthatók, amennyiben ezek a tárgyalások a közös ügy iránti elkötelezettség jegyében és az egymástól való függés elfogadásával zajlanak. Csak egy ilyen folyamatban megengedhetőek a vesztesékek nélküli, indokolt kompromisszumok.

Sok tekintetben a szociális munkások előtt álló napi feladatok párhuzamokat mutatnak a segélyszervezetek azon dolgozóinak munkájával, akik a háború utáni vagy katasztrófa utáni helyzetekben dolgoznak. Javasolná-e nekik bárki is, hogy a segítségnyújtás elve a 2004 decemberében pusztító cunami áldozatai esetében például az legyen, hogy „mindenki gondoskodjon saját magáról”? A segítségnyújtás sikere ma teljes mértékben attól függ, hogy képesek leszünk-e megteremteni a koordinációt a segítségnyújtás helyi szintű, egyedi, informális erőfeszítései és a nemzetközi szervezetek között, anélkül, hogy ez előbbi értékét csökkentsenék.

Ehhez hasonlóan, a globalizáció globális kormányzási struktúrákat igényel, és nemcsak nemzetközi szinten, mint ahogy ennek szükségességére lassan a globális játék nagy játékosai is rádöbbennek (Gray, 1999), hanem helyi szinten is. A nemzetközi nézőpont nem a helyi nézőpont alternatívája, hanem éppen ellenkezőleg, a szükséges referenciapont ahhoz, hogy tágabb összefüggéseikben is megértsük a helyi fejlemények jelentőségét. A függőség és kölcsönös függőség önmagukban még nem jelentenek fenyegetést az emberi törekvésekre, csupán azok szükséges előfeltételei. De a rend és szolidaritás hálózatait létrehozó struktúráknak és folyamatoknak tárgyalási folyamat eredményeként kell létrejönniük, nem külső hatás következtében. Személyes szinten ezt minden szociális munkás megtapasztalja a szociális szolgáltatások felhasználóival folytatott munka során, de ezt a tapasztalatot a strukturális és politikai szinteken is érvényesíteni kell, ami a szociális munkásoknak nem csak felelősségük, hanem az ehhez szükséges sajátos tapasztalattal és szaktudással is rendelkeznek. Most arra van szükség, hogy egyesítsük a különböző szinteken szerzett tapasztalatokat (melyeket az uralkodó politika gyakran szeret különválasztani), és együtt konkrét stratégiákat dolgozzunk ki annak érdekében, hogy legyőzhessük az individualizációt, az informa-

lizálódás és a társadalmi kapcsolatok fragmentációjának fenyegető hatásait.

Fordította Juhász Katalin

Irodalom

- Altvater, E. and Mahnkopf, B. 2002: Globalisierung der Unsicherheit – Arbeit im Schatten, schmutziges Geld und informelle Politik. Münster: Westfälisches Dampfboot.
- Böhnisch, L. 2003: Die Entgrenzung der Männlichkeit – Verstörungen und Formierungen des Mannseins im gesellschaftlichen Übergang. Opladen: Leske und Budrich.
- Esping-Andersen, G. 1990: The Three Worlds of Welfare Capitalism, Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. 1990: The Consequences of Modernity. Cambridge: Polity.
- Gould, A. 2001: Developments in Swedish Social Policy: Resisting Dionysus. Basingstoke: Palgrave.
- Gray, J. 1999: False Dawn – The Delusions of Global Capitalism. London: Granta.
- Hannerz, U. 1992: Cultural Complexity, Studies in the Social Organisation of Meaning, New York: Columbia UP.
- Harris J. 2003: The Social Work Business. London: Routledge.
- Held, D., Goldblatt, D., McGrew, A. and Perraton, J. 1997: The globalisation of Economic Activity, in: New Political Economy, 2, pp. 257–277.
- Hertz, N. 2002: The Silent Takeover: Global Capitalism and the Death of Democracy. London: Arrow Books.
- Hvinden, B., Heikkilä, M. and Kankare, I. 2001: Towards Activation? The changing relationship between social protection and employment in Western Europe, in: M.Kautto, J. Fritzell, B. Hvinden, K. Kvist and H. Uusitalo (eds.): Nordic Welfare States in the European Context. London: Routledge, pp. 168–197.
- Jessop, B. 1996: Post-Fordism and the State, in B.Greve (ed.): Comparative Welfare Systems – The Scandinavian Model in a Period of Change. Basingstoke: Palgrave, pp. 165–183.
- Kautto, M., Fritzell, J., Hvinden, B., Kvist, J. and Uusitalo, H. (eds.) 2001: Nordic Welfare States in the European Context. London: Routledge
- Lodemel, I. and Trickey, H. (eds.) 2000: An Offer You Can't Refuse: Workfare in International Perspective. Bristol: Policy Press.
- Polanyi, K. 1940: The Great Transformation: The Political and Economic Origins of our Time. Boston: Beacon Press.
- Sennett, R. 1999: The corrosion of character – the personal consequences of work in the new capitalism. New York/ London: Norton.
- Weber, S. 2001: Durchgequirlt im Wohlfahrtsmix – Regionale Trägerlandschaften zwischen politischen Vorgaben, Überlebenskämpfen und der Klientel, in: Neue Praxis, 5, pp. 445–458.
- Wilke, G. 2003: Neoliberalismus. Frankfurt: Campus.